

AFGANİSTAN TÜRKMENÇESİ YAZIMINDA Q-(ق)~ Ġ- (غ) MESELESİ

The Matter Of Q-(ق)~Ġ-(غ) Orthography In Afghanistan Turkoman Language

Rıdvan ÖZTÜRK *

Özet

Değişen şartlar çerçevesinde bugün Afganistan'da arzu edilen ölçüde olmasa da Türkmençe yazılı eserler yayımlanmaktadır. Afganistan'da konuşulmakta olan Dari, Tacikçe vb. diğer dillerde olduğu gibi Türkmençe için de Arap menşeli alfabe kullanılmaktadır. Bu alfabe Türkmençenin genel özelliklerini yansıtmakla birlikte, bazı yönlerden eksiklik ve tutarsızlıklar göstermektedir. Bunların en başında, Oğuz grubu lehçelerini ayırıştırıcı ölçütlerden biri olan q-(ق)~ġ-(غ) yazımı gelmektedir. Bu çalışmada bu mesele üzerinde yoğunlaşmak suretiyle durum tespitine gidilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sedahlışma, q-(ق)~ġ-(غ), Afganistan Türkmençesi, Türkmen yazı diline geçiş, yazım

Abstract

Turkoman literature is being published in Afghanistan under the constant changing conditions even if they were not acceptable. Arab alphabet has been used in Turkoman language in Afghanistan as well as Dari, Tajik and the others available.

The Arabic alphabet has characterized Turkoman language in general but still it has unsatisfied and unsuitable sides. One of the top difference shows itself at "q" that shows itself at the differentiation of Oguz group. In this academic paper the issues accumulated over the said topic.

Keywords: Sonarisation, q-(ق)~ġ-(غ), Afghanistani Turkoman, transition Turkoman, orthography

Giriş

Türkmençe, Türkmenistan ve İran'dan sonra en çok Afganistan'da varlığını sürdürmektedir. Afganistan'da Türkmençenin de kısmi resmîyet kazanması sonucu, bu bölgede son yıllarda Türkmençe yayımlanan eserlerin sayısında artış gözlemlenmektedir. Ancak başta maddî imkânsızlık olmak üzere değişik sebeplerden dolayı Türkmençe yayımlanmış eserlerin sayısı fazla değildir. Bu eserlerde kullanılan alfabe esas itibarıyla Türkmen

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü
ozturk@selcuk.edu.tr

söyleyiş özelliklerini yansıtmakla birlikte, bazen bu yansıtmada yeterince birebirlik bulunmamaktadır. Afganistan Türkmenlerinden ve onların dillerinden bahseden bazı kaynaklar (Doerfer 1989, Jarring 1943, Behmen 2001, Sahatova 2007 vb.) olsa da, bu kaynaklarda Afganistan Türkmençesinin alfabesinin özelliklerinden ve yazımından bahsedilmemiştir. Daha önce Afganistan Türkmençesi ile yayımlanmış yayınların üzerine sunulmuş olan bir çalışmamızın “Farklı yazımlı Türkçe kelimeler” bölümünde ğal~qal-, ğanat~qanat örneklerini vererek q-(ق)~ğ-(غ) yazımına da dikkat çekmiştik (Öztürk 2008). Burada farklı yazımlı Türkçe kelimeler içerisinde en belirgin özellik olan q-(ق)~ğ-(غ) yazımı ele alınmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada, Afganistan Türkmençesi ile en çok eseri yayımlanmış olan kişilerin başında gelen Abdülkerim Behmen’in “Bağbostan, Yürek Derdi, İl Dostı Dostum, Ene Mehri, Şiir Türkmen Dilinde, Tört Gül, Kurban Serdar” adlı şiir kitapları q-(ق)~ğ-(غ) yazımı açısından taranmıştır. Bunlardan elde edilen sonuçlar Behmen’in el yazısı ile bize gönderdiği yayımlanmamış “Uçkun” adlı 62 sayfalık şiir kitabındaki yazım ile de karşılaştırılmıştır.

Tasnif edilen örnekler “Türkmençe-Türkçe Sözlük” (=TS) ve “Türkmen Dilining Sözlüğü”ndeki (=TDS) şekiller ile karşılaştırılmıştır. Yazımdaki yazılışların ses değeri Behmen’in hemşehrisi Andhoylu Kasım İbadi’ye telaffuz ettirilerek kontrol edilmiştir.

İnceleme

Kelime başında q-(ق)>ğ-(غ) sedalılışması lehçe tasnif çalışmalarında bir ölçüt olarak kullanılmıştır. “Oğuz grubu”, “güney-batı grubu”, “dağlı grubu” ve “ol- grubu” gibi değişik adlarla adlandırılan lehçe grubu, bu ölçüt uygulanmak suretiyle kendi içinde alt gruplara (1.qāl- alt grubu, 2. ğāl- alt grubu, 3. ğal- alt grubu, 4. qal- alt grubu) ayrıştırılmıştır. Bu tasnifte Türkmençe ğāl- alt grubuna dâhil edilmiştir. (Tekin 2005, 385).

Türkmenistan Türkmençesinde genel geçer bir özellik olarak görülen ğ-‘nın yazıma yansıtılması, Afganistan Türkmençesi metinlerinde farklılık gösterir. Afganistan Türkmençesi ile yazılan metinlerde Arapça veya Farsça asıllı kelimeler, alıntılандığı dildeki yazımına uygun olarak q-(ق) ile yazılmaktadır:

qadim Ş 20, qadır T 10, qafiye Ş 9, qahr YD 59, qalb Ş 40, qal’e YD 13, qalem U 30, qanaat B 72, qanun YD 16, qasd T 31, qatl YD 59, qayyum YD

Afganistan Türkmençesi Yazımında Q-(ق)~ Ğ- (غ) Meselesi

3, qazı YD 16, qısmet YD 20, qıyamet Ş 40, qıymet YD 29, 115, qudret Ş 3, qurban B 88 vb.

Türkçe asıllı kelimelerin yazımında ise bir karışıklık göze çarpar. Taradığımız metinlerde sadece q-(ق) veya sadece ğ-(غ) başlayan örneklerin yanı sıra, bir kelimenin aynı metinde hem q- hem de ğ- yazılmış örneklerine rastlamaktayız. Tespit edilen 140 örnekten sadece ğ- ile yazılı 64 örnek, sadece q- ile yazılı 35 örnek varken; hem ğ- ile hem de q- ile yazılı 41 örnek bulunmaktadır.

ğ- (غ)

Metinlerde tespit edebildiğimiz ğ- ile yazılan örnekler şunlardır:

ğamaşdır-	ğırqımla-	ğum
ğamçıla-	ğısğa	ğumursi
ğan	ğısğanç	ğuranç
ğancar-	ğısıl-	ğural-
ğapı	ğısım	ğuralış
ğarı	ğıyna-	ğurçaq
ğası-	ğıynaq	ğurı-
ğatıl-	ğızıq-	ğuriş
ğatna-	ğoç	ğurran
ğatnaş ıq	ğolca ğolca	ğurşa-
ğavın	ğolda-	ğurşan-
ğayçı	ğon-	ğurt
ğayğır-	ğongşı	ğutil-
ğayna-	ğopar-	ğuvan-
ğayta	ğorcan-	ğuvanç
ğaytar-	ğoşanç	ğuvı
ğaz-	ğoşğı	ğuvış-
ğazan	ğozğa-	ğuvşır-
ğazan-	ğozğal-	ğuyıl-
ğıl	ğozğan-	ğuzı
ğılıq	ğozğar	
ğır-	ğucaqla-	

Bu kelimeler Türkmenistan Türkmençesinde de genellikle bulunmaktadır. Yukarıdaki örneklerden kısmen koyu yazılanlar Türkmençe Sözlükte bulunmayan şekillerdir. Türkmençe Sözlükte “ğıyna-“ kelimesi de diğer kelimelerden farklı olarak “kinal-“ şekliyle vardır (TS 406). “ğıynaq” kelimesinin ise ne ğ-‘lı ne de q-‘lı şekillerine rastlanmıştır.

q- (ق)

Taradığımız metinlerde sadece q- ile yazılmış olan kelimeler 35 tanedir. Bu kelimelerin 22 tanesi Türkmençe Sözlükte ğ- ile karşılığı bulunmaktadır. Hem Türkmençe Sözlükte hem de metinlerde q- ile yazılan örnekler şunlardır:

qaq qaq- quv- quvla-

Türkmençe Sözlükten farklı olarak metinlerde q-‘lı yazılan ve q-‘lı telaffuz edilen örnekler şunlardır:

qaçan qaçana qaçanaça qalqan- qoruq
qañça qaysı Qıpçaq qır

Ölçünlü Türkmencede bu örneklerden “qañça”, “Qıpçaq” ve “qoruq” kelimeleri görülmez. “qaçan” kelimesi “haçan” şeklinde, “qır” kelimesi ise “ğır” şeklindedir. (TDS 226). Metinlerde tespit edebildiğimiz q- (ق) ile yazılan örnekler şunlardır:

qabaq	qayrama-	qızıq
qaçan	qaysı	qızıqdır-
qaçana	qıyğır-	qolay
qaçanaça	qıyğırdır-	qorq-
qaq	Qıpçaq	qorqaq
qaq-	qır	qorqı
qalqan	Qırğız	qorqış
qañça	qıra	qoruq
qaran-	qırmızı	qoşa
qaraşış	qışlaq	quv-
qarat-	qıyn	quvla-
qarındaş	qızart-	

q-(ق)~ğ-(غ)

Metinlerde hem q-‘lı hem de ğ-‘lı örneklerine rastladığımız 41 örnekten 40 tanesi Türkmençe Sözlükte sedalı şekli (ğ-) ile geçmektedir. Sadece “qıynçılıq” örneği “qınçılıq” (КЫНЧЫЛЫК) şekliyle (TDS 406) sedasız (q-) olarak görülür. Bu ikili yazılış örneklerinden “qaç-, qara, qara-, qaranğqı, qardaş, qarrı-, qatı, qılıç, qış, qıynçılıq, qızıl, qol, qolda-, qur-“ kelimeleri çoğunlukla q- (ق) ile yazılmıştır. “ğayğı, ğayt-, ğıyz, ğoy-, ğucaq, ğulaq, ğurşa-, ğuş” kelimeleri ise çoğunlukla ğ- (غ) ile yazılmıştır. Kalan 19

Afganistan Türkmençesi Yazımında Q-(ق)~ Ğ-(غ) Meselesi

kelimede q- veya ğ- kullanımında bir üstünlük gözlemlenmemiştir. Çünkü bu kelime örnekleri metinlerde üstünlüğü yansıtacak ölçüde geçmemiştir.

Eserlerini taradığımız Behmen ile aynı Türkmen boyundan olan hemşerisi Andhoylu Kasım İbadi, bu ikili yazılış örneği kelimelerden “qılıç” ve “qoşun” örneklerini (q-) sedasız, diğerlerini ise (ğ-) sedalı telaffuz etmiştir. Metinlerde geçen hem q-‘lı hem de ğ-‘lı örnekler şunlardır:

ğabart~qabart-	ğarşı~qarşı	ğori~qori-
ğaç~qaç-	ğaş~qaş	ğoşar~qoşar
ğal~qal-	ğat~qat	ğoşın~qoşun
ğaldır~qaldır-	ğatı~qatı	ğoy~qoy-
ğanat~qanat	ğayğı~qayğı	ğoyıl~qoyıl-
ğapan~qapan	ğayt~qayt-	ğoyun~qoyun
ğar~qar	ğılıç~qılıç	ğucaq~qucaq
ğara~qara	ğış~qış	ğul~qul
ğara~qara-	ğıynçılıq~qıynçılıq	ğulaq~qulaq
ğarangqı~qarangqı	ğıyz~qıyz	ğullıq~qullıq
ğardaş~qardaş	ğızğın~qızğın	ğur~qur-
ğargâ~qargâ	ğızıl~qızıl	ğurşa~qurşa-
ğarın~qarın	ğol~qol	ğuş~quş
ğarri~qarri-	ğolda~qolda-	ğutar~qutar-

Sonuç

Afganistan Türkmençesinde Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin başındaki q-(ق)~ğ-(غ) ünsüzü sedasızlık durumunu yansıtmaz. Bunun başlıca sebebi; Afganistan’da kullanılan alfabenin Arap menşeli alfabe olması ve ülkede yaşayan diğer halkların da Arapça ve Farsça kelimeleri orijinal yazımlarına bağlı yazmalarındır. Türkmençede bu anlayışa bağlı olarak ğ-‘lı telaffuz edilen birçok alıntı kelime asli yazımına bağlı olarak q- ile yazılmaktadır: qalem (قلم), qurban (قربان) vb. Ayrıca bu coğrafyada son zamanlara kadar Çağatay yazım geleneğine uygun olarak eserler verilmiş ve yine bu geleneğe bağlı klasik Türkmen yazar ve şairleri q-(ق)’lı yazıma uymuşlardır.

Tespit edilen Türkçe kökenli 140 kelimenin 64’ü (%45,71) sadece ğ-(غ) ile, 41’i (%29,21) hem ğ-(غ) ile hem de q-(ق) ile, 35’i (%25) ise sadece q-(ق) ile yazılmıştır. Bu kelimelerin sadece 15 tanesi (%10,1) q-(ق) ile yazılıp q- ile telaffuz edilmektedir. Başka söyleyişle Türkçe asıllı kelimelerin %90’ı ğ-(غ) ile telaffuz edildiği hâlde, bunların yazıma doğrudan

yansıtılması %45,71'dir. q-(ق)~ğ-(غ) ikili yazımını da buna dâhil etsek bile, bu oran ancak %75'e yaklaşmaktadır.

Afganistan Türkmençesi ile yazılmış eserlerde q-(ق)~ğ-(غ) yazımı söyleyişi yansıtmaktan uzaktır. Q- ile yazılıp telaffuz edilen 15 kelimenin 11 tanesi (%7,8) de ölçünlü Türkmençeden sedasızlık yönünde sapmayı göstermektedir.

Arka damak ünsüzü q-(ق) genellikle sedalı telaffuz edildiği hâlde bu durum [q-(ق)>ğ-(غ)] -yukarıdaki kıyaslamalardan da anlaşılacağı üzere-yazıma tam olarak yansıtılmamaktadır. Ancak ön damak ünsüzünün k->g- (ک > گ) sedalı şeklinde ise böyle bir karışıklık yaşanmamaktadır. Aşağıda verilen dörtlükte durum yansıtılmıştır:

بويه لان دال ال لريم قيزيل غانه
یتن دال دير تقسیم هیلی بیر انسانه
تیکیلان دال تجیشی مالنه تجوزلریم
قناعت ده سویانیبان رحمانه

“Boyalan däl ellerim qızıl ğana
Yeten dâldir taqsim hiçbir insana
Tikilän däl gişi malına gözlerim
Qana‘atda süyänibän Rahmana “ T 10

Kaynakça:

Taranan Kaynaklar:

- B: Behmen, Abdülkerim, Bağbostan, HŞ 1380/M 2001, 102 s.
EM: Behmen, Abdülkerim, Ene Mehri, Kabil, HŞ 1381/M 2002, 34s.
KS: Behmen, Abdülkerim, Kurban Serdar, HŞ 1382/M 2003, 25 s.
Ş. Behmen, Abdülkerim, Şiir Türkmen Dilinde, HŞ 1380/M 2001, 47 s.
T: Behmen, Abdülkerim, Tört Gül, HŞ 1383/M 2004, 45 s.
U: Behmen, Abdülkerim, Uçkun (elyazısı), Andhoy, 2008, 62 s.
YD: Behmen, Abdülkerim, Yürek Derdi, HŞ 1383/M 2004, 135 s.

Kaynak Şahıslar

Abdülkerim Behmen, 78 yaşında, Andhoylu, yazar, şair, emekli öğretmen (Şiirlerini okuduğu ve kendisini tanıttığı bir kamera kaydı)

Kasım İbadi, Andhoylu, 24 yaşında, SÜ İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans öğrencisi.

Yararlanılan Kaynaklar

Behmen 2001: Behmen, Abdülkerim, Türkmen Görnişi Tarih ve Nejadda,

Doerfer 1989: Doerfer, Gerhard- Hesche, Wolfram, Südoghussiche Materialien aus Afghanistan und İnan, Wiesbaden-Harrassowitz.

Jarring 1943: Jarring, Gunnar, Bugünkü Afganistanda Türk Cemaatleri Hakkında (Çev. A. Münir Haymanalı Yaylalığı), Ahmet İhsan Matbaası.

Öztürk 2008: Öztürk, Rıdvan “Afganistan Türkmençesiyle Yayımlanmış Yayınların Yazım Özellikleri”,VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 20-25 Ekim 2008 Ankara.

Sahatova 2007: Sahatova, Gülschen “Turkmen Language-Arabic script: On Turkmen in Afghanistan”, Turkic Language 11-1, 138-146.

TDS: Türkmen Dilining Sözlüğü, (Haz: M. Hamzayev, S. Altayev, G. Atayev, G. Açılova, V. Mesgudova, A. Meredgeldiyev), Aşgabat 1962, 867 s.

Tekin: Tekin, Talat “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, Talat Tekin Makaleler 3, Çağdaş Türk Dilleri, (Haz: E. Yılmaz, N. Demir); Ankara 2005, s. 361–386.

TS: Türkmençe-Türkçe Sözlük, (Haz: T Tekin, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker), Ankara 1995.